

Josip Lisac
Zadar

BANJSKI GOVOR NA PAŠMANU

UDK:811.163.24'282.2'34 (497.5 Pašman)

Rad primljen za tisak 28.04.2003.

Čakavska rič, Split, 2003.

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Recenzenti: Sanja Vulić, Joško Božanić

U prilogu se obrađuju glavne značajke banjskoga govora na Pašmanu, jednoga od ikavskih čakavskih idioma. Osobita pozornost posvećuje se fonološkim značajkama. Također se raščlanjuju banjske dijalekatne značajke u pjesništvu Jeronima Kraljeva.

Cljučne riječi: Pašman, čakavština, fonologija, poezija

Pisati o govoru Banja na otoku Pašmanu svakako ima smisla, jer taj idiom dosad nije potanko proučavan u hrvatskoj dijalektologiji, a uz to je potrebno upozoriti i na poeziju napisanu tim govorom, poeziju Jeronima Kraljeva. Dakle, pokazuje se da se na zadarskom području dijalektalna književnost ne pojavljuje tek 1970. s imenima Šime Kulišića i Vladimira Stjepana Letinića; prethodi im Jeronim Kraljev s pjesmama tiskanim u *Zadarskoj reviji* 1954., u brojevima 2 i 3. U literaturi (M. Stojević 1987: 425) taj je autor svrstan među autore romantičnog antejizma. Vrijedi spomenuti i to da je i Hijacint Segarić (1892.-1952.) pisao govorom otoka Ista.

U glavnim crtama banjski je govor jasan; to je čakavska ikavica sjeverozapadnog Pašmana, već izrazito prožeta štokavskim utjecajima, ali ipak još dobro očuvana u starijih ljudi. Ta prožetost starine i inovacija ogleda se i u krupnim činjenicama, u porabi zamjeničkih riječi *ča* i *što*, u akcentuaciji i u deklinaciji. Dat ćemo u pregledu najosnovnije činjenice.

U vokalizmu najznatnije je pitanje refleksa jata, a tu je činjenica Banja i obližnjeg Ždrelca vrlo slična. Poznato je da i na čakavskom jugu postoji nešto ekavizama, ali i to da njih u susjedstvu ikavsko-ekavskoga Ugljana ima više nego na Braču ili na Hvaru. U Banju,

recimo, dolazi *sěno*, *zaveťāti*, *bretenō*, *věnác*, *venčān*, *sūsěd*, *kōren*, ali je npr. *sidīti*, *sīsti* u odnosu na *sedīti*, *sěsti* u Ždrelcu. To je također, s obzirom na zemljopisni smještaj, naravno; Ždrelac se nalazi sjeverozapadno od Banja. Međutim je u Banju *prisěsti*, uz *tilo* i *telesīna*. Također je u Banju *orīh*, zatim npr. *srīdā*, *rīpa*, *īsti* "jesti" itd. Po toj osobini Banj pripada čakavskom jugoistoku, upravo graničnom području prema čakavskom sjeverozapadu.

Prijelaz prednjeg nazala u *a* sačuvao se, čini se, samo nakon *j* (*jazīk*, *zajāti*, *jáčmer* "ječam"), ne i nakon *č* i *ž*.

Slijed *w* + poluglas ima dvostruki rezultat: npr. *u mōsku* "u mozgu", u *ōku*, *unūk*, *utōrak* i slično s rezultatom *u*. Međutim, dolazi i slijed *va*: *vazēti* (obično *uzēsti*), *vāpijati*, *vāvik* (i *ūvik* te *vājk*). U značenju "uš" kaže se *šenác*. Ovdje obično imamo *u* kao pretežni refleks skupine *v* + slabi poluglas, kao i inače na čakavskom jugoistoku.

U primjerima *rěsti*, *krěsti*, *rěbác* "vrabac" dolazi do promjene *a* u *e* iza *r*, što se na Pašmanu svakako očekuje. Tako je i na otocima Braču, Čiovu, Šolti i Drveniku, uglavnom na otocima u sjevernoj Dalmaciji i kod čakavaca na kopnu nasuprot tim otocima, u jugozapadnom istarskom dijalektu, kod štokavaca šćakavaca u Donjoj Rami, kod Vlaha štokavaca u Gradišću. Inače se banjski vokali izgovaraju uobičajeno, izuzev stari dugi vokal *a* koji je zatvoren: *glāvā*, *hālā* ili *fālā* "hvala", *sānj* "san", *lāž*. Naknadno produženo *a* nije zatvoreno: *razgovāрати*, *dīrāti*, *mučāti*, *rāme*, *lākat*, *brāt*, *sinovác*. Dakle, dugo *e* ili *o* nije diftongirano: *pašabrōd* "cjediljka za juhu", *divōjka*, *pošťēr*, *t'ēr* "kći". U prezentskim nastavcima od *a* se dobiva *o*, npr. *čūvon*, *čūvoš*, *čūvo*, *čūvomo*, *čūvote*, ali ipak *čūvaju*; dakle, u 3. licu množine ostaje vokal *a*. Razumije se, *o* je tamo gdje je bila nenaglašena dužina, ostaje *a* tamo gdje dužine nije bilo. U tom smislu dovoljno govori usporedba sa stanjem u hrvatskom standardnom jeziku: *čūvām*, *čūvāš*, *čūvā*, *čūvāmo*, *čūvāte*, *čūvajū*.

Samoglasno *r* se govori, npr. *vřta*, *křv*; dakle, samoglasno *r*, čini se, može biti dugo.

Naravno, samoglasno *l* i stražnji nazal dali su *u*: *sūza*, *pūt*.

U instrumentalima jednine uglavnom je uvijek nastavak *-un*: *žepūn*, *mužūn*, *nožūn*, *repūn*, *vītrun*, *nōsun*, *selūn*, *tīcun*, *lisīcun*, *kozūn*, *dobrotūn*. Također je ispred nazala *n* uvijek *ūn* "on", *Kūn* "Tkon". Isto tako: *grīn*, ali *grěš* (ili: *grēden*, *grēdeš*).

Iz konsonantizma upozoravam na čakavski izgovor fonema *t'* (*kū'ta*, *ťapāti*), koji se dobro razlikuje u odnosu na fonem *č* (npr. *četīri*).

Govori se *preĵja*, *tūji*, ali *međā*. Javlja se tzv. nova jotacija: *lād'a*, *rōd'ak* i slično. Od praslavenskog *t'* dolazi *t'*, npr. *nōt'*, koji dolazi i u primjerima nove jotacije, *brā'ta*, *prū'te* i sl. Kod poznatih glagola imamo *dōjti*, *pōjti* i sl., također *dōjden*, *pōjden*.

Nova jotacija dolazi i u nespomenutim primjerima, npr. *grōblje*.

Nema afrikata *dž*, pa se govori *žěp*, *svidōžba*, *žigerica*. *Ž* dolazi i u primjerima kao *žurnāta*.

Redovit je šćakavizam, npr. *pūšťāti*, *pišťūr*, *preĵršte* "pregršt".

U nekoj mjeri sačuvana je inicijalna skupina *čr-* (*črīvo*, *črvīti* "bojati", *čřv*), a i inicijalno *cr-* vrlo je obično: *crnīlo*, *crljēn* i sl.

H se u priličnoj mjeri čuva (*ūho*, *pāzuh*, *holanděž* "vrsta krumpira", *krūh*, *strāh*), ali i gubi: *ot'ū* "hoću", *tīla* "htjela", *rastōvina*. Može *h* prijeći u *j* (*grijotā*) i u *v* (*kūvar*, *duvān*). Često se zamjenjuje *h* i *f*, npr. *Hrāne* "Frane", *frāna* "hrana". Redovito je npr. *uvātiti*. Po odstupanjima od *h*, što ga čakavci u načelu čuvaju dobro, vidi se količina štokavskih utjecaja.

Skupina *čk* nerijetko se mijenja u *šk* (*māška*, *Prēška* “Prečanka”); ipak je npr. *jūnački* (prilog).

Dočetno *m* u nastavcima i u nepromjenjivim riječima prelazi u *n*: *sēdan*, *kredēn*, *ūjcu* I jd. Inače se *m* čuva na kraju riječi: *sām*, *srām*, *grōm*. Sekundarno *n* dolazi u primjerima kao *dunbōk*, *njīman*, dubletno i u *granīcamin* / *granīcan* D, L, I mn.

V može prijeći u *b*, npr. *bretenō*, *diblĵāk* “divljak”; također *t* u *k*: *mēknuti*. Karakteristične promjene u suglasničkim skupinama mogu ilustrirati primjeri kao *sūnajce* ili *srdajce*; to su rijetki primjeri banjskih deminutiva. Također je npr. *nōkat*, G jd. *nōhta*, N mn. *nōhti*.

Dočetno *l* otpada, npr. *dī* “dio”, *dēbe*, *vozī* “vozio”, ali se i čuva, npr. u genitivima množine: *vesāl* ili *vēslov*. Imenice na *-lac*, kao i drugdje u organskim idiomima, glase *rōnioc* i slično. Iza velara i iza *b* *l* se često umekšava, npr. *kljīca*, *gljīstā*, *bljīhati* “polijevati vodom”.

Prezent glagola *mōti* glasi *mōren*, *mōreš* itd.

U konsonantizmu su još zanimljivi primjeri kao *gnjōj*, *sānj*, *tūnj* “tuna”; primjeri koji pokazuju da se fonem *lj* čuva (*famēlja*, *žūlj*); od *mōzak* genitiv jednine glasi *mōska*; “klupko” glasi *klūtko*; dolaze i primjeri kao *čēla* “pčela” ili *šenīca* “pšenica”, pa i glagol *covāti* “psovati”. “Dlijeto” je *lītō*, dok je u Ždrelcu *lētō*. Naravno, asimilacijom je dobiveno *šūša* ili *zlīca*, disimilacijom *lebrō* ili *lezēva*.

U Banju javljaju se redovito, uz tzv. poludugi akcent (npr. *pāzuh*), još tri akcenta: kratkosilazni (*sēkar*, *lažljīvac*, *truhlā* “trudna”), dugosilazni (*tēr*, *pomidōri*, *Inglēž*), akut (*sī* “sjeo”, *hrmīnta* “kukuruz”, *sramotē* G jd.). Vrlo rijetko može se čuti dugouzlazni akcent, npr. u *ričima*. Dužine se čuvaju ispred akcenta, ne i nakon njega. Nakon dužina ponekad izostaje akut; bilo bi, dakle, *ženā* – *ženē*, ali *rūkā* – *rūkē* ili *rūkē*. Akut se jasno razaznaje na kraju riječi, u ostalim pozicijama manje je izrazit. U primjerima kao *dīd*, *kōnj* nema duljenja. Dolazi tip *pīsmō* (ne *pīsmo*), *otāc* – *ōca*, ne *ocā*. Zanimljiva je deklinacija zamjeničkih riječi. Npr. od *jā* genitiv glasi *mēne*, dativ *mēni*, dok je lokativ *menī*, instrumental *nāmūn*. Inače je na otocima pred Zadrom često *mēne*, *menī*, dakle s čuvanjem praslavenskog mjesta akcenta.

Morfologija obiluje zanimljivim činjenicama. Spominjem (uglavnom redovitu) kratku množinu u deklinaciji, npr. *ōci*, da je L jd. imenica muškog i srednjeg roda uvijek na *-u* (npr. *svidokū*). U A mn. imenica muškog roda nastavačni je morfem *-i* (*snopī*) kao i drugdje od Vrgade do zadarskoga kraja (i oko Rijeke). U G mn. imenica muškog roda nastavak je *-ov* (*poslōv*), ponekad i nulti morfem (*rēpcov* ili *rēbac*). Od *ōko* i *ūho* G mn. glasi *ōkov* i *ūhov*, rjeđe *očīju*, *ušīju*. Imenice ženskog roda tipa *ženā* u tom padežu, naravno, imaju nulti morfem (*žēn*). Dativ, lokativ i instrumental množine izjednačuju se, npr. od *živōt* *živōtima(n)* ili rjeđe *živōtin*. Sve su to uglavnom jugoistočne čakavske značajke.

U komparaciji pridjeva zanimljivi su nastavci *-ši* (*līši* “ljepši”), *-ji* (*blīžji*). Uz to dolazi *lāglji*, *dūglji* i sl.

Zamjeničke su riječi *kō* “tko”, *čā* (i *štō*), uz to *kī* “koji” i *čigōv* “čiji”.

Spominjem i brojeve *čēterō*, *pēterō* i sl., i to zbog sufiksa *-er-*, naravno.

Infinitivi su tipa *živīti* (1. lice jednine prezenta *živēn*), *pētī*. U 1. l. jednine prezenta eventualno se još može čuti *vēlju*. U 3. licu mn. prezenta redovito je *darīvaju* ili *ljūbu*, osim kod *ōtē* od *tīti*. Glagoli II. vrste glase *brīnuti se*, *skīnuti*, ne *briniti se* i slično, kao u Ždrelcu.

Radni pridjev od nepostojećeg glagola *iti* (kaže se *oditi*) glasio bi *išo*. Od glagola *uzēsti* prvo lice jednine prezenta glasilo bi *ūzmen*, ne ni *vazmen* ni *zamen*. Čuvaju se *bīmo* i *bīte* u 1. i 2. l. množine kondicionala glagola *bīti*. Imperfekt se ne javlja, aorist iznimno, pluskvamperfekt rijetko.

Spominjem i prilog vremena *sēgutra*, prilog mjesta *dī* "gdje" i "kamo", također *zāč* "zašto". *Dī* je izrazita jugoistočna čakavska značajka.

Dolazi, naravno, *za* + infinitiv, a starijim ljudima (uključujući i roditelje) dugo se je govorilo *Vī*, također *Onī*.

Česti su augmentativi *ku'etīna*, *telesīna*, *babetīna*, *pijančīna* itd.

I leksik je izvanredno zanimljiv. Spomenimo primjere *babūlj* "obli kamen", *bās* "nizak", *betēg*, *bikāṛ* "mesar", *brcīti* "baciti", *britulīn* "nožić", *capūn* "trnokop", *cinprēs* "čempres", *četrūn* "lubenica", *fajdā* "korist", *fištāti* "zviždati", *kāul* "cvjetača", *kolēt*, *kūnsu* "konzul", *majōlit* "porculan", *ōrbast* "razrok", *pošāda* "nož", *pršōna* "osoba", *sīknjica* "sito", *špāher* "štednjak", *tavāja* "stolnjak", *tavajō* "salveta", *zave'āti* "zavjetovati".

U pjesmama Jeronima Kraljeva ogledaju se banjske govorne značajke. Za primjer navodim pjesmu "Ča ćemo", *Zadarska revija*, 3, 1954., br. 2, str. 154:

- Ča ćemo? ... Jugo daži, daži...
a maslin sve više pada.
Triba ih skupit radi vraži'
čobanic i njihova stada...

Divojka sama masline bere
s vričon na glavi misto lumbrele,
prignuta, prsti po sikavici vere,
po smilju, mirti, kod smrdele...

A da se ne bi sasvin smočila,
ona je pod gustu crniku sila,
šaku je smokav i suva kruva
iz bila facola poila...

I brižna, blido je brižna
obraze uz dlani stavila.

Tu vidimo G mn. imenice ž. roda na nulti morfem (*smokav*), tu vidimo da imenica *kruha* u kosim padežima zamjenjuje *h* s *v*, vidimo da dolazi *suva kruva*, dakle nije zamjena *h* u *v* rijetka, također vidimo i mogućnost uporabe neodređenih oblika pridjeva. Rabi Kraljev i zamjeničku riječ *ča*, leksem *fuštān*, ikavski jat (*divojka*, *misto*), ikavski mu je *i* u *njidrin*, iako nas dijalektološki zapis uvjerava da se govori *njādra*, pa se sve u svemu može zaključiti da je Jeronim Kraljev, pjevajući u svom zavičajnom idiomu, uz nešto pjesničkih sloboda

(npr. infinitiv *skupit*) ili korištenja dubletnih mogućnosti, zanimljivo evocirao materinsku, domaću *rič*. Riječ banjsku, koja pripada južnom (ili ikavskom) čakavskom dijalektu, i to krajnjem sjeveru autohtonih govora toga dijalekta na našoj obali. Kako je općenito poznato, neki su se čakavci ikavci u velikim seobama selili na sjever; to nije slučaj Banja koji je primio dosta seobnih štokavskih impulsa.

LITERATURA

- Božidar Finka: "Mjesto govora otoka Pašmana među obližnjim govorima", u: *Pašmanski zbornik*, Zadar, 1987., str. 207-217.
- Božidar Finka: "O naglasnom kolebanju u tkonskom govoru", *Zadarska smotra*, 45, 1996., 4-6, str. 49-52.
- Mate Hraste: "Osnovna akcentuacija Biograda na moru i njegove okolice", *Filologija*, 2, 1959., str. 5-11.
- Josip Lisac: "Ždrelac i njegov govor", *Zadarska smotra*, 46, 1997., 4-6, str. 21-25.
- Iva Lukežić: *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Rijeka, 1990.
- Milan Rešetar: "Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen", *Archiv für slavische Philologie*, 13, 1891, 93-109, 161-199, 361-388.
- Milorad Stojević: *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća*, Rijeka 1987.
- Mirjana Šokota: "Rodbinsko-svojbinski i slični nazivi u Ždrelcu", *Čakavska rič*, XXVI, 1998., 1-2, str. 33-44.
- Sanja Vulić i Jela Maresić: "Mali rječnik tkonskoga govora", *Filologija*, 26, 1996., str. 117-133.

THE BANIAN SPEECH ON THE ISLAND OF PAŠMAN

Summary

The article discusses the main characteristics of the Banian speech on the island of Pašman as one of the Ikavian Čakavian idioms. Attention is drawn to phonologic characteristics. It also analyses the Banian dialectal characteristics in the poetry of Jerolim Kraljev.

LA PARLATA DI BANJ SULL'ISOLA DI PAŠMAN

Riassunto

Il contributo tratta le caratteristiche principali della parlata di Banj su Pašman, uno degli idiomi icavo-ciacavi. Si dedica attenzione soprattutto alle caratteristiche fonologiche. Si analizzano, inoltre, le caratteristiche del dialetto di Banj nella poesia di Jerolim Kraljev.

Podaci o autoru:

Dr. Josip Lisac, profesor dijalektologije i povijesti hrvatskoga jezika na Sveučilištu u Zadru, ulica Kralja Petra Krešimira IV 2; kućna adresa: ulica Brne Karnarutića 4, 23000 Zadar, tel. 023/251-591.